

KÉSŐRÓMAI HELYNÉVVÁLTOZTATÁSOK A DUNA-VIDÉKEN

A moesiai limes Durostorum — Novae szakaszának topográfiai és történeti kérdéseit vizsgálva Velizar Velkov bebizonyította, hogy az Itinerarium Antonini-ben említett *Candidiana* azonos a Tabula Peutingeriana *Nigrinianis* nevű helyével. A helységnek a IV. sz.-ban (Velkov szerint már Diocletianus alatt) új nevet adtak, mégpedig, mint Velkov írja «ellenkező jelentéssel, valószínűleg apotropaikus céllal . . . Valószínűleg hasonló *Malum* (Tab. Peut.) és *Bononia* (Itin. Ant. 219, 2) . . . vagy *Malata* (Tab. Peut.) és *Bononia* (Itin. Ant.) esete is . . .»¹

Velkov e megfigyelése a két Duna menti Bononia (Banoštor és Vidin) nevéhez fűzött néhány történeti következtetés alól húzza ki a talajt. Ugyanis a Duna menti Bononia helynevekre mindaddig úgy hivatkoztak, mint a kelták, sőt pontosabban a bójok letelepedésének bizonyítékaira,² hiszen maga a Bononia helynév kelta: az etruszk Felsina városa a keltáktól nyerte Bononia nevét (Bologna). Velkov megfigyelése szerint ellenben a két Duna menti Bononiának aligha lehetett köze a keltákhoz. Mindkét helynév babonás jellegű későantik névváltoztatás eredménye.

A pannoniai Bononiát mindig Malatával azonosították, azonban úgy gondolták, hogy a Duna-vidéken sem ritka kettős helynév esete forog fenn úgy, mint pl. Siscia-Segestiké városánál. Malata lenne az illir, Bononia a kelta név.

A moesiai Bononia azonosítása a Tabula Peutingeriana *ad Malum* helyével — bár már F. Kanitz is felvetette³ — még ma sem általánosan elfogadott.⁴ Komoly érvet azonban nem lehet ellene felhozni:

<i>Tab. Peut.</i>	<i>Itin. Ant.</i>
Dortico	Dortico
XXV	XVII
ad Malum	Bononia
XVI	XVIII
Ratiaris	Ratiaria

Ha ehhez hozzátesszük Velkov megfigyelését:

<i>Tab. Peut.</i>	<i>Itin. Ant.</i>
Nigrinianis	= Candidiana
Malata	= Bononia
ad Malum	= Bononia

akkor csakugyan nem lehet kétségünk afelől, hogy Vidinben is a régebbi helynevet baljós hangzása miatt cserélték ki, fordították az ellenkezőjére.

¹ Klio 39 (1961) 221; vö. Arheologija (Szófia) 1 (1959) 27 sk.

² pl. A. Graf: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien (Bp. 1936) 20. A bój-dák összecsapást éppen ezért igen sokan a Szerémségbe vagy az Alföld déli részébe helyezték, még a legutóbb is I. Degmedžić: Rad vojvodanskijh muzeja 8 (1959) 43.

³ Römische Studien in Serbien. Denkschr. Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. XLI/2 (1892) 59.

⁴ Legutóbb Chr. Danoff: Bononia Nr. 2. a Kleine Pauly I. kötetében (Stuttgart 1964) 928.

Nigrinianis kétségtelenül római eredetű név, a pannoniai Bassiana, Tricciana, Cimbriana, Mogentiana stb. típusú helynevekhez hasonlóan egy Nigrinus cognomenből képezték.⁵

Ad Malum értelmezhető úgy, hogy egy Malus nevű patak torkolata volt Vidinnél, mert éppen Moesiában gyakori (máig is), hogy a helységet a mellette folyó vízről nevezik el: Oescus, Timacus, Margus stb. De értelmezhető ad Málum-nak is («az almafához»), ami nem ritka helynévadási forma a provinciákban, v. ö. ad Ficum, ad Pirum, Ulmos, Populi, Arbor Felix stb. és egy további ad Malum helynevet az Aquileia—Siscia útszakaszon (Itin. Ant. 273, 3).

Végül Malata biztosan a hely eredeti, autochthon, nem-latin neve volt. Egyik helynévnek sem volt tehát eredetileg valamilyen szándékolt baljós értelme. A baljós melléközöngét csak akkor érezhették már ki, amikor az eredeti jelentés vagy az azt közvetítő nyelv az idők folyamán feledésbe merült.

Velkvo rövid megjegyzését további adatokkal is alátámaszthatjuk, s egyben megmagyarázhatjuk azt is, hogy miért a latinul voltaképpen értelmetlen vagy csak első egy-két szótagjában «j» jelentésű Bononia nevet választották a baljós régi helyébe.

A baljós jelentésű helynevek megváltoztatásának legismertebb példája *Maluentum*, amelynek nevét *boni ominis gratia* változtatták az i. e. III. sz.-ban *Beneventumra*.⁶ További példák is felhozhatók, s mindegyiknél nem latin, eredetileg tehát nem baljós értelmű nevet küszöbölték ki a latinban kiérezhető baljós jelentése miatt. Nigrinianis, Malata és ad Malum kiküszöbölése tehát sem sajátosan Duna-vidéki, sem sajátosan későantik jelenség. Annyira általános, hogy mai hazai példákat is idézhetünk hozzá (Szolgaegyháza—Szabadegyháza, Szilasbáls—Mezőszilas, Kirva—Máriaalom stb.).

Különösnek látszik ellenben a Bononia név többszöri felelevenítése, hiszen ad Malum-ot ad Bonum-ra is változtathatták volna, mint ahogyan egyszerűen *Bona mansio* lett egy *Lissas* nevű mansio a Serdica—Constantinopolis úton.⁷ A két Duna menti Bononia azonban nem áll egyedül a későantik névváltoztatások között. Amikor Nagy Konstantin Galerius-tól menekülésszerűen apjához ment, apjára Gesoriacumban talált rá: *ad patrem Constantinum venit apud Bononiam quam Galli prius Gesoriacum vocabant* (Exc. Val. 2,4). A *prius* arra utal, hogy a város (Boulogne-sur-Mer) a szerencsés menekülés és találkozás öröme kapta új nevét. Néhány évvel a találkozás előtt még régi nevén szerepel.⁸ Kelta nyelvterületen nem volt idegen a Bononia név s kis szójátékkal (bonum omen) kedvező latin értelmet is kiérezhettek belőle. A névváltoztatást már a Tabula Peutingeriana is jelzi: *Gesogiaco* (sic) *quod nunc Bononia*. A Gesoriacumba sikeresen megérkezett Konstantin dinasztíája alatt azután érthető, ha máshol is alkalmazták ezt az immár kettősen jó ómenű nevet.

Ez ellen látszik szólni az, hogy a Consularia Constantinopolitana 294-hez már Bononia névvel jelzi a táborépítést Pannoniában.⁹ Ebből arra lehetne következtetni, hogy már a babonás Galerius megváltoztatta székvárosa, Sirmium kikötőjének, Malata-nak nevét. Valószínűbb azonban, hogy a krónika összeállítója a saját korában használt helynevet jegyezte be a történetileg helyesebb Malata helyett, mégpedig azért, mert Sirmium kikötője Bononia néven volt közismert.¹⁰

Ha megvizsgáljuk a többi pannoniai névváltoztatást, akkor még két további esetben valószínűnek tarthatjuk, hogy a névváltoztatás oka a helynév rossz vagy baljós hangzása volt. *Ulcisia Castra* nevét a Notitia Dignitatum már nem ismeri, helyette a *Castra Constantia* név áll (occ. XXXIII 34).¹¹ Lehetséges, hogy a névváltoztatás az *ulcisor*, *ulcero* stb. asszociációja miatt történt. Világosabb *Luigio* nevének elejtése, amely a Notitiában *Florentia* néven szerepel. A baljós *lugeo*, *lugubris* szavak asszociációját az ellenkező értelmű florens-szel küszöbölték ki. Az itineráriumok adatainak gondos egyeztetésével alighanem minden provinciában számos hasonló névváltoztatást lehetne kimutatni.

⁵ Radnóti A.: MTA II. Oszt. Közl. 1955, 492. Nagy T.: uo. 510.

⁶ Hülsen: PW-RE III (1899) 273. További példák E. Riess: uo. XVIII (1942) 376 sk.

⁷ Itin. Ant. 236, 2 cf. Itin. Burdig. 567, 11. A *Lissas* név kiküszöbölése talán a latin *lis* vagy — görög nyelvterületről lévén szó — a *lússa* asszociációja miatt történt.

⁸ Incerti paneg. Constantio Caes. (VIII Baehrens) 6, 1. 14, 4.

⁹ Chron. Min. I p. 230.

¹⁰ Bononia Pannonia kisebb helyei közül a legtöbbet emlegetettek közé tartozik, lásd A. Mócsy: Diz. Epigr. s.v. Malata.

¹¹ és CIL III 15172.

Hogy e névváltoztatások éppen a IV. sz.-ban történtek, annak okát nem kereshetjük csupán abban, hogy e kor különösen fogékony volt minden baljós előjel iránt. Hozzájárultak a névváltoztatásokhoz más okok is. Ugyanis mindaddig, amíg a provinciák barbár helynevei a latin vagy görög nyelvűek számára pusztán idegen, mondhatni exotikus nevek voltak, addig a provinciák nem benmszülött lakói tudomásul vették azokat, mint idegen vidékek szükségképpen exotikus neveit. Tárgyilagosan kezelték azokat, mint adott helyneveket s nem idegenkedtek attól, hogy római táborokat vagy úti állomásokat nevezzenek meg velük. Csak a latin (vagy görög) nyelv elterjedése után állhatott elő az a helyzet, hogy már a helyi lakosság is érezni kezdte egy-egy név rossz mellékízét. A provinciák és a birodalom viszonyának gyökeres átalakulása, a provinciák fokozatos átértékelése hozta magával azt, hogy a provinciák helyneveit — mint magukat a provinciákat is — a római világ egyenrangú kifejezőinek, képviselőinek tartották s ennek megfelelően igyekeztek is eltüntetni belőlük mindazt, ami a rómaiság látszatának ellentmondott. Az az érzékenység, amely már nem tűrte el, hogy római helységnek rosszhangzású, sőt baljós asszociációt keltő neve legyen, csak akkor támadt fel, amikor egy provinciabeli helység már nem pusztán katonai állomáshely vagy civilizációs feladatokat jelentő megszállt terület volt, hanem «római» föld, a birodalomnak a többivel egyenrangú darabja: az, amit már az V. sz.-ban Romania-nak neveztek.